

Πρόλογος. Οι επιστροφές του Οδυσσέα

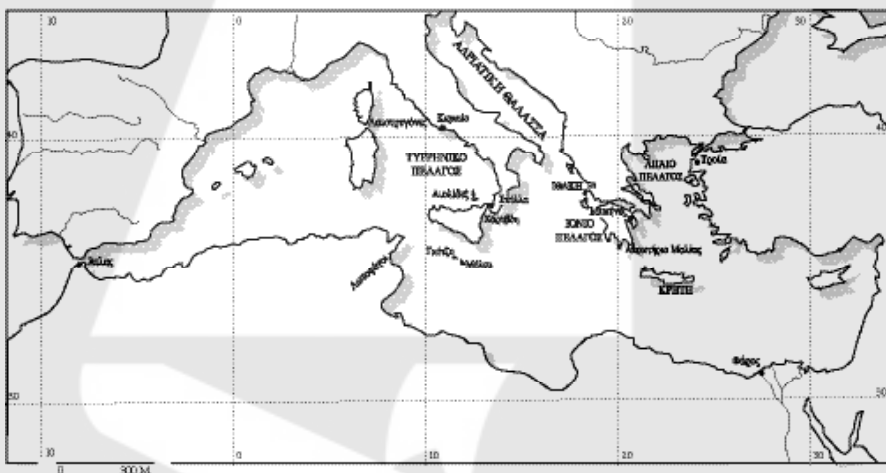
«Σε λίγο ξανοιχτήκαμε στη θάλασσα με την καρδιά βαριά, πλέοντας παραπέρα!» (Οδ., ι, 105). Πολλές φορές ο στίχος ηχεί ως εντολή επιβίβασης. Για ποιο νέο λιμάνι; Ο Οδυσσέας το αγνοεί. Χαμένος μέσα σ' έναν καινούργιο κόσμο που δεν ζήτησε ο ίδιος να ανακαλύψει, αλλά η καταιγίδα τον έριξε εκεί, διοικεί μια αποστολή επιστροφής η οποία μετατρέπεται σε δράμα.

Άραγε είναι μυθολογία αυτή η ιστορία που είναι τόσο γνωστή ώστε μετά από το θέατρο, την όπερα και τη ζωγραφική, την οικειοποιήθηκαν στη συνέχεια ο κινηματογράφος, η διαφήμιση και ο τουρισμός; Μήπως και σήμερα δεν ονομάζεται «οδύσεια» κάθε περίπλους κάπως περιπετειώδης; Είναι τόσο μεγάλα τα στοιχήματα που τίθενται κάτω από αυτό τον τίτλο και κάτω από το όνομα του «Οδυσσέα», ώστε κάθε αναφορά σε οποιαδήποτε ιστορική και γεωγραφική πραγματικότητα συνήθως εξαλείφεται πίσω από τον κόσμο των εικόνων που φέρνουν στο νου σήμερα αυτά τα ονόματα.

Μια πλοκή και η αφήγησή της

Είναι αλήθεια πως όλοι γνωρίζουν την πλοκή, καθώς και τα κύρια επεισόδιά της. Μετά από δέκα χρόνια πολιορκίας της Τροίας οι Έλληνες καταλαμβάνουν την πόλη χάρι σε ένα τέχνασμα του ήρωά μας και κατόπιν τη λεηλατούν. Ο Οδυσσέας κρίνει ότι η λεία του είναι ανεπαρκής και φεύγει σε εκστρατεία αρπαγής στη Θράκη, στην περιοχή ενός λαού σύμμαχου των Τρώων. Φορτωμένος με αιχμάλωτες γυναίκες και αγαθά, ο στολίσκος των δώδεκα πλοίων ξαναβγαίνει στη θάλασσα, όταν ο Ποσειδώνας, στον οποίο ο Οδυσσέας δεν προσέφερε την απαραίτητη λατρεία, σηκώνει μια καταιγίδα του Βορέα. Οι ναυτικοί μας δεν καταφέρνουν να παρακάμψουν το ακρωτήριο Μαλέας. Ένας φοβερός άνεμος από τα βορειοανατολικά τους οδηγεί έξω από τον κόσμο που γνώριζαν οι Έλληνες, σε τόπους μυθικούς, σε μακρινές περιοχές του νότου, στη χώρα των Λωτοφάγων. Αφού ανεφοδιάζονται εκεί, ο Οδυσσέας και τα πληρώματά του ανεβαίνουν προς το βορρά, όπου πέφτουν πάνω σε γίγαντες ανθρωποφάγους, τους Κύκλωπες.

Καταφέρνουν να ξεφύγουν και φτάνουν στο βασιλείο του άρχοντα των ανέμων, του Αιόλου, ο οποίος τους υποδέχεται με πολυτέλεια και προσφέρει στον Οδυσσέα ως δώρο φιλοξενίας για την επιστροφή του έναν ασκό όπου έχει κλείσει τους ανέμους. Όμως οι Έλληνες ναυτικοί αρπάζουν αυτό το βασιλικό δώρο και οι άνεμοι ξεφεύγουν· μια νέα καταιγίδα ρίχνει το στολίσκο στο λιμάνι άλλων ανθρωποφάγων γιγάντων, των Λαιστρυγόνων. Αυτά τα τέρατα συντρίβουν όλα τα καράβια και κατασπαράζουν τα πληρώματά τους, εκτός από το πλοίο του Οδυσσέα. Θα κατορθώσει ο ήρωας να ξεφύγει από τις πανουργίες των αλλόκοτων πλασμάτων που εκ των πραγμάτων αποτελούν τον πληθυσμό αυτού του άλλου κόσμου, για να ξαναγυρίσει στον πραγματικό κόσμο, σ' εκείνον που γνωρίζουν οι Έλληνες, και να ξαναβρεί την Ιθάκη και το βασιλείό του;

Η Μεσόγειος θάλασσα. Θέσεις σε γεωγραφικό πλάτος και μήκος των σημαντικότερων σημείων που αναφέρονται στην *Οδύσσεια*, σύμφωνα με τη δυτική κωδικοποίηση των τοποθεσιών τους.

Το μοναδικό πλήρωμα που επιβίωσε σ' αυτή την εκστρατεία και ο διοικητής του, διωγμένοι από τον Αίοιο όπου μια καταιγίδα του Ποσειδώνα τους έσπρωξε για δεύτερη φορά, φτάνουν στην Αιαία, το νησί της μάγισσας Κίρκης. Αυτό το πλάσμα σαγηνεύει τον Έλληνα, αφού πρώτα δοκιμάζει να τον κάνει δικό της στερώντας τον από τους άνδρες του που είχε ήδη μεταμορφώσει σε γουρούνια. Μετά το τέλος του χειμώνα ο Οδυσσέας σπάζει τα δεσμά και, έχοντας στο μεταξύ λάβει πληροφορίες από την Κίρκη, πάει να συμβουλευτεί τους νεκρούς· κατόπιν μπαίνει ξανά στο καράβι μαζί με το πλήρωμά του. Σύμφωνα πάντα με τις οδηγίες της μάγισσας, συναντά

τις Σειρήνες, μυθικά όντα που τα απατηλά τους τραγούδια οδηγούσαν τους Έλληνες ναυτικούς στο χαμό, κάθε φορά που βρίσκονταν στο έλεος του ήχου τους. Ο ήρωας και οι άνδρες του φυλάγονται από τα τεχνάσματα που στήνουν αυτές οι πλανεύτρες. Καταφέρνουν κατόπιν να ξεφύγουν από τους κινδύνους που κρύβει ο μαύρος βράχος της Σκύλλας με το γιγάντιο χταπόδι που τον φρουρεί και ύστερα να γλιτώσουν από τη δίνη της Χάρυβδης. Φτάνουν τότε σε μια χώρα όπου βόσκουν κοπάδια βοδιών αφιερωμένα στον Ήλιο. Εκεί, το πεινασμένο πλήρωμα, μετά από ένα μήνα ασιτίας, σκοτώνει μερικά από τα ζώα που ήταν αφιερωμένα στο θεό και τα τρώει· όμως μέσα στη βιασύνη τους αμελούν να θυσιάσουν αυτά τα υπέροχα πλάσματα σύμφωνα με το τελετουργικό· κατόπιν μπαίνουν ξανά στο πλοίο. Ο Ποσειδώνας τιμωρεί τους ασεβείς για μια ακόμη φορά κάνοντας να ξεσπάσει καταιγίδα που βυθίζει το καράβι. Μόνος ζωντανός από όλο το πλήρωμα, ο Οδυσσέας γλιτώνει χάρη στην αντοχή του και τον καλοδέχεται στο νησί της Ωγυγίας η κόρη του Άτλαντα, η Νύμφη Καλυψώ, που τον κρατάει με τα θέλητρά της για επτά χρόνια.

Ωθούμενος από τη θέληση να επιστρέψει στην Ιθάκη, ο ήρωας καταφέρνει να λύσει τους δεσμούς που έχουν υφανθεί ανάμεσα σ' αυτό το πλάσμα του άλλου κόσμου και σ' εκείνον. Κατασκευάζει ένα πλεούμενο, το ρίχνει στο νερό και αρμενίζει προς τη γενέθλια γη του. Όμως ο Ποσειδώνας δεν έχει σταματήσει να τον καταδιώκει. Ο θεός των Θαλασσών προκαλεί πάλι την καταιγίδα. Άγρια κύματα συντρίβουν το πλεούμενο και ρίχνουν τον Έλληνα στην ακτή, στο νησί της Σχερσίας, στο μυθικό βασίλειο της Φαιακίας. Αφού τον περιμάζεψε η προιγκίπισσα Ναυσικά και τον φιλοξένησαν οι Φαίακες, ναυτικοί του θρύλου με τη φήμη των πορθμέων, ο Οδυσσέας οδηγείται με τις δικές τους φροντίδες στην Ιθάκη. Ανακτώντας τις αισθήσεις του στον πραγματικό κόσμο, αναγνωρίζει το γενέθλιο νησί του. Εδώ τελειώνουν τα θαλασσινά του ταξίδια. Εδώ αρχίζει μια καινούργια εποποιία, εκείνη των ανταμωμάτων, της εκδίκησης και της ανακατάληψης μέσα στο δράμα, στο δόλο και στο αίμα.

Η γοητεία της τοποθεσίας και η μαγεία του λόγου

Οπωσδήποτε, μέσα στην *Οδύσσεια* δεν καταλήγουν τα πάντα σε μια ιστορία ταξιδιού· υπάρχει κάτι πολύ περισσότερο. Με την ομορφιά του ποιήματος και με την πλοκή βλέπουμε τους θεούς και τους ανθρώπους, τα στοιχεία και τις δυνάμεις του σύμπαντος να ξεσπούν. Κυνηγάμε τα βόδια, τα ελάφια, τα αγριογούρουνα, τις κατσίκες και τα άγρια πρόβατα. Γευόμαστε το κρέας τους σε γλέντια αχαλίνωτα ή σε συμπόσια οργανωμένα με θρησκευτικό τρόπο. Απολαμβάνουμε το δυνατό κρασί που πρέπει να το ανακατέψεις με είκοσι μέρη νερού για να το πιεις. Τραγουδάμε, φωνάζουμε,

ουρλιάζουμε στον άνεμο και στην καταιγίδα. Αρπάζουμε γυναίκες και παίρνουμε σκλάβους. Πολεμιστές συγκρούονται, πάθη εκτυλίσσονται. Οι θεοί κάνουν τους θυμούς να υψωθούν και τις χαρές να ξεσπάσουν, οι θεές και οι νύμφες ξεδιπλώνουν τα τεχνάσματα της γοητείας, κατόπιν χαρίζουν άφθονες τις χάρες τους στον κουρασμένο ήρωα. Οι πριγκίπισσες χρησιμοποιούν την αθωότητά τους και οι παντρεμένες γυναίκες την πίστη τους. Και πάντοτε η πλοκή κόβει την ανάσα, στους ακροατές παλιά, στους αναγνώστες σήμερα. Θα καταφέρει ο Οδυσσεύς να ξεφύγει από τον Κύκλωπα που τον κρατά φυλακισμένο μέσα στη σπηλιά του, και πώς; Θα καταφέρει να εξοντώσει το πλήθος των μνηστήρων, με μόνη τη βοήθεια του γιου του Τηλέμαχου και του χοιροβοσκού Εύμαιου; Θα πείσει τη γεμάτη υποψία σύζυγό του, την Πηνελόπη, ότι είναι πράγματι ο σύζυγος που περιέμενε, και όχι ένας απατεώνας; Παντοτινές ερωτήσεις για εκείνον που επιστρέφει από έναν πόλεμο μακρόχρονο και μακρινό: ποιον πρόκειται να ξαναδώ, μετά από μια τόσο μεγάλη απουσία; Τι έγιναν η γυναίκα μου, ο γιος μου, ο πατέρας μου; Και τι θα ξαναβρώ από το σπίτι μου, από τα αγαθά μου, από την υπόληψή μου; Πώς θα δικαιολογήσω το ότι επέστρεψα μόνος, χωρίς κανέναν από τους συντρόφους μου που πέθαναν όλοι στην εκστρατεία; Θέματα παγκόσμιας επικαιρότητας. Και πάντα το λεπτό παιχνίδι της αλήθειας: ποιος είναι ο πιο ειλικρινής μέσα στο ποίημα; Ο αφηγητής όταν διηγείται; Ο ίδιος ο Οδυσσεύς όταν παίρνει το λόγο; Μα τι να κρατήσουμε ως πραγματικότητα από όσα λέει ο πανούργος ήρωας; Τη διήγηση που παρουσιάζει ως αληθινή; Ή την ψευδή διήγηση που πλάθει για να συστηθεί, με σάρκα και οστά βέβαια, αλλά με μια άλλη μορφή; Έτσι οι ερωτήσεις διαδέχονται η μια την άλλη από τη στιγμή που η *Οδύσεια* θα σας κατακτήσει.

Πράγματι, έχει κατακτήσει πολλούς από μας εδώ και καιρό¹. Γι' αυτό κι εγώ βρέθηκα τόσες φορές σε ένα ιστιοφόρο, στο αγκυροβόλιο μέσα σε έναν ορμίσκο ή κοπιάζοντας να παρακάμψω έναν κάβο, κυνηγημένος από το ερώτημα: γι' αυτή την τοποθεσία που έχω μπροστά στα μάτια μου μιλάει ο ποιητής της *Οδύσειας* όταν αφηγείται τις περιπέτειες του ήρωά του; Και αν δεν είναι αυτή, θα ήταν ίσως κάποια άλλη παρόμοια; Ή μήπως, αντίθετα, ο δημιουργός του ποιήματος αναφέρεται σε τόπους με τρόπο τόσο γενικό, με μια γλώσσα τόσο λογοτεχνική, ώστε το μόνο που μένει να αναζητήσουμε μέσα από αυτές τις εικόνες είναι η ομορφιά των στίχων;

Τέτοιος ήταν και ο τόπος που αντικρίζαμε, μια μέρα του Σεπτεμβρίου του 2000, συγκεκριμένα στις 6 του μήνα. Περιστοιχισμένος από συντρόφους ελληνιστές και φίλους ναυτικούς, σκαρφάλωσα την πλαγιά του γκρεμού που δεσπόζει πάνω από την παραλία των Ερμονών στην Κέρκυρα. Απέναντι από μια θάλασσα δίχως όρια –η λέξη *ἄπειρον* στα ελληνικά εκφράζει αυτήν ακριβώς την έννοια– ψάχναμε τα σημάδια που έδειχναν με ποιον τρόπο μυθολοπασίες και πραγματικότητες συντίθενται για έναν πα-

ρατηρητή σε ένα «τοπίο». Αφεθήκαμε να παρασυρθούμε από τη μεγαλοσύνη του θαύματος, από το φωτεινό παιχνίδι των στοιχείων, απ' αυτή τη θάλασσα και αυτόν τον ουρανό, τόσο θεία ομηρικά. Με ένα σπινθηροβόλο ασημένιο χρώμα, η θαλάσσια πεδιάδα φαινόταν, εδώ, απόλυτα ανοιχτή στις πλημμυρίδες που έφταναν από έναν άλλο κόσμο. Σύμμετρα κύματα έτρεχαν πάνω της, που τα κινούσαν δυνάμεις διάσπαρτες στο σύμπαν και δεν συναντούσαν κανένα εμπόδιο από τη θαλάσσια απεραντοσύνη. Κάθε κύμα έχει στην κορυφή του μια λευκή, λαμπερή μπορντούρα. Όταν τα βλέπεις από μακριά, ο αφρός τους σχηματίζει αμυδρά κάποιες πτυχές πάνω στην υγρή μάζα που απλώνεται από τη γραμμή του ορίζοντα μέχρι το νοθήρο τόξο του όρμου που βρίσκεται κάτω από το βλέμμα μας. Όμως από εμπειρία γνωρίζω ότι τα αφρισμένα κύματα είναι ορμητικά ρεύματα νερού φορτωμένα με φυσαλίδες αέρα που αποσπώνται από το σώμα του κύματος, με δυνατές κορυφές που η καθεμία έχει αρκετό όγκο ώστε να κάνει ένα πλεούμενο να παρατιμονιάσει· και γίνονται ακόμη πιο επικίνδυνες όταν αροπάζουν έναν κολυμβητή, όπως το ναυαγό Οδυσσέα. Γοητευμένοι από αυτή την εικόνα της τάξης και των αταξιών του κόσμου, ακολουθήσαμε με το βλέμμα τα κύματα της δυτικής θάλασσας, καθώς πλησίαζαν στην ακτή, να ξεφεύγουν όλο και περισσότερο από τους νόμους οι οποίοι καθορίζουν την πορεία τους που ξεκινά από τους μακρινούς δυτικούς τόπους του μύθου. Υψώνονται εδώ, ορθώνουν τις λευκές κορυφές τους και έχοντας αποκτήσει πραγματική υπόσταση, άλλα σκάνε με πάταγο και ταραχή πάνω στους βράχους που προφυλάσσουν την παραλία, και άλλα στην είσοδο του ορμίσκου, όπου σέρνονται μουρμουρίζοντας μέχρι το μυχό και κατόπιν εξαντλούν τις δυνάμεις τους πάνω στους υφάλους της άμμου. Ναι, οπωσδήποτε, σε μια τοποθεσία όπως στις Ερμονές ο δημιουργός της Οδύσσειας μας κάνει να δούμε τον κόσμο και τη θάλασσα ως ποιητές.

Άραγε σ' αυτή τη συγκεκριμένη τοποθεσία αναφέρεται ο ποιητής, αποκλείοντας όλες τις άλλες, όταν αφηγείται με στίχους αλησιόνητους την επιστροφή του Οδυσσέα στην πατρίδα του; Για κάπου δώδεκα λιμάνια ανάμεσα στα οποία μοιράζονται τα ταξίδια του Οδυσσέα, για την Ιθάκη και για την ίδια την πόλη της Τροίας, ισχύει η ίδια ερώτηση: ορισμένες τοποθεσίες είναι γοητευτικές σε τέτοιο βαθμό και συμφωνούν τόσο καλά με τη διήγηση ώστε πείθουν το βλέμμα όσων αφήνονται να τις θαυμάσουν ότι είναι ο συγκεκριμένος τόπος των ανδραγαθημάτων που ψάλλει ο ποιητής. Αλλά είναι πράγματι αυτός ο τόπος; Πώς να αποφασίσουμε;

Όμως πρέπει να αποφασίσουμε; Ή η επική διήγηση αναφέρεται σε γενικούς τόπους με σκοπό να τους δώσει μια γενική αξία;

Αυτές ήταν οι σιωπηλές σκέψεις μου, μπροστά στην τοποθεσία όπου πιθανώς ο Οδυσσέας βγήκε στη στεριά πάνω στην ξανθή άμμο της Σχερίας και συνάντησε τη νεαρή πριγκίπισσα Ναυσικά με τις όμορφες ακόλουθές

της, και απ' όπου τον οδήγησαν στο παλάτι του μυθικού βασιλιά των Φαιάκων, ο οποίος, σύμφωνα με την εποποιία, οργάνωσε τη μαγική επιστροφή του στην Ιθάκη.

Να προσθέσω ότι σκεπτόμενος αυτό κατήργησα με τη φαντασία μου το αταίριαστο τελεφερίκ που σκαρφαλώνει στο ακρωτήριο για να εξυπηρετήσει ένα ξενοδοχείο· και ότι εξαφάνισα με τη σκέψη το κτίριο διαμονής και τις εγκαταστάσεις της πλαζ, υβριστικά οικοδομημένα στην απέναντι πλευρά του όρμου. Αυτά τα άθλια οικοδομήματα στήθηκαν εκεί, για να οικειοποιηθούν χωρίς ντροπή τόσο την τοποθεσία, όσο και την αναφορά στον Όμηρο.

Στην υποτιθέμενη αυλακιά του πλοίου ενός ήρωα μυθοπλασίας

Ο Alain Ballabriga μόλις πρόσφατα έδειξε στο βιβλίο του *Fictions d' Homère*² πως η γοητεία της *Οδύσσειας* δεν οφείλεται μόνο στην πλοκή της, αλλά επίσης και στο ότι περικλείει μια ολόκληρη σειρά αναφορών σε κοσμογραφικές παραστάσεις σχετικές με τα πέρατα της γης. Αυτές οι ιδέες ήταν, σύμφωνα με το συγγραφέα, άμεσα παράγωγα των θαλασσοποριών και των εξερευνήσεων κατά την αρχαϊκή εποχή. Ο Irad Malkin, από την πλευρά του, έδωσε στο τελευταίο του βιβλίο τον τίτλο *The Returns of Odysseus*³, «Οι επιστροφές του Οδυσσέα», στον πληθυντικό, για να συμπεριλάβει τις διάφορες διηγήσεις θαλασσοποριών που περιέχονται στην *Οδύσσεια*, τις «αληθοφανείς» και τις «ψευδείς». Συντάσσει μέσα σ' αυτό το έργο έναν εκτεταμένο πίνακα σχέσεων που συνέδεσαν Έλληνες και μη Έλληνες, κατά τη διάρκεια των αποστολών που προετοίμασαν την ίδρυση των πρώτων ελληνικών αποικιών την αρχαϊκή εποχή στην Αδριατική και στο Τυρρηνικό πέλαγος. Δεν χρειάστηκε να επιμείνω για να επιβιβαστούν τόσο ο ένας όσο και ο άλλος με την ιδιότητά τους του ελληνοιστή και του ιστορικού και να μετάσχουν σ' αυτή την αποστολή που σχεδίαζα τότε. Ήλπιζαν να αποκτήσουν μια άμεση γνώση των υδάτων και των νησιών της *Οδύσσειας* ταξιδεύοντας με το πανί· επιθυμούσαν να κατανοήσουν την εμπειρία των θαλασσινών στο θέμα της προσέγγισης των ακτών και της αναγνώρισης των ακρωτηρίων και των όρμων, των φυσικών λιμανιών και των πιθανών σημείων αποβίβασης. Ως εθνολόγος, εκτίμησα την εμπειρία που είχε ο Alain Ballabriga στη νέα ελληνική γλώσσα και τις ικανότητές του να επικοινωνήσει με τους κατοίκους των νησιών. Συνηθισμένος στις επιτόπιες έρευνες, ήξερα από την άλλη πλευρά ότι ο Irad Malkin είχε μια βαθιά γνώση της Ιθάκης που μου ήταν ανεκτίμητη. Ήξερα επίσης ότι ως Ισραηλινός ο Ιράντ ήταν ευαίσθητος στα προσδοκώμενα υλικά και συμβολικά κέρδη κατά τις αποικιστικές επιχειρήσεις και τις εθνικές συγκρούσεις. Χωρίς αυτούς ποτέ

δεν θα είχα επιχειρήσει να ολοκληρώσω το σχέδιό μου: να ταξιδέψω στις ρότες της αρχαϊκής Μεσογείου με στόχο να ερμηνεύσω την *Οδύσσεια* αναφερόμενος, σε τελευταία ανάλυση, στην εμπειρία των θαλασσινών.

Βέβαια, δεν ήμουν ο πρώτος που αποπειράθηκε αυτή την περιπέτεια. Ήδη από την ελληνική Αρχαιότητα, κάποιοι αναρωτήθηκαν για τη γεωγραφική πραγματικότητα των τοποθεσιών που κατονομάζονται και των τόπων που περιγράφονται στο ομηρικό ποίημα. Ο Ηρόδοτος τοποθετεί έναν από τους πληθυσμούς που συνάντησε ο Οδυσσεύς, τους Λωτοφάγους (*Ιστ.*, 4.177), στις ακτές της Λιβύης. Ο πολύ σοβαρός Θουκυδίδης έβλεπε τους Κύκλωπες (*Ιστ.*, 6.2) ως τους πρώτους κατοίκους της Σικελίας και τοποθετούσε το βασίλειο του Αιόλου στις κοντινές Λιπάρες νήσους. Από τότε δεν σταμάτησε το ευγενές παιχνίδι του τοπικού προσδιορισμού. Αφθονούν οι δημοσιεύσεις που κάνουν τον Οδυσσεύα να πηγαίνει μέχρι τα στενά του Γιβραλτάρ και ακόμη πιο μακριά, μέχρι τον Ατλαντικό, τη Μεγάλη Βρετανία και την ίδια την Ισλανδία, ακόμη και μέσα στη Βαλτική⁴. Από αυτές τις παρατόλμες, αν όχι φαντασιόπληκτες προσπάθειες, πολλές ξεχωρίζουν κατά τον 20ό αιώνα επειδή μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν τη βιωμένη εμπειρία της ναυσιπλοΐας και της ικανότητας των ναυτικών. Τέτοια είναι η προσπάθεια του Bradford, αυτού του αξιωματικού που διέσχισε πολλές φορές τη Μεσόγειο από τη γέφυρα του πολεμικού του πλοίου, κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων, και από το πηδάλιο του δικού του σκάφους αναψυχής, για την ευχαρίστησή του⁵. Ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζουν δύο. Η μία είναι το έργο του Γάλλου ελληνιστή Victor Bérard, εκδότη και μεταφραστή της *Οδύσσειας* στα *Belles Lettres*⁶ και η άλλη του Άγγλου γεωγράφου Tim Severin⁷.

Στην πραγματικότητα, ο Bérard δεν περιορίστηκε να δημιουργήσει την επιστημονική έκδοση και τη μετάφραση του ποιήματος του Ομήρου για την οποία είναι γενικά γνωστός. Αποστασιοποιήθηκε επίσης από τη λόγια παράδοση του 19ου αιώνα, την καθαρά γραμματειακή, για να δείξει με δυο μνημειώδεις εκδόσεις, *Les Phéniciens et l'Odyssee* (Οι Φοίνικες και η Οδύσσεια)⁸ και *Les Navigations d'Ulysse* (Τα ταξίδια του Οδυσσεύα)⁹, με ποιο τρόπο τα αποσπάσματα του ομηρικού κειμένου που είναι σχετικά με τα ταξίδια στη θάλασσα προϋποθέτουν ναυτικές γνώσεις ακριβείς και σαφείς. Διότι, υποστηρίζει, για ένα ραψωδό του 8ου ή του 7ου αιώνα π.Χ., δεν ήταν αρκετό να τραγουδήσει, να διηγηθεί, ακόμη και να παίξει ένα ρόλο για να συγκινήσει και να ευχαριστήσει. Έπρεπε επίσης να πληροφορήσει ή, καλύτερα, να διδάξει ένα κοινό διψασμένο για πλατιές και νέες γνώσεις ώστε να μπορέσει να ταξιδέψει, να κάνει επικερδείς πράξεις εμπορίου ή πειρατείας, και μάλιστα «να εξερευνήσει τα περάσματα της θάλασσας» (*Οδ.*, μ, 259). Στην πράξη, όποιος κι αν ήταν ο δημιουργός του ποιήματος που έφτασε μέχρι εμάς με τον τίτλο της *Οδύσσειας* (για το θέμα του δημιουργού θα συζητήσω παρακάτω) δεν αρκείται σε γενικές πληροφορίες

όπως εκείνες που διέθετε επειδή ανήκε στην κοινότητα των Ελλήνων. «Έγινε μαθητής των ξένων», υποστηρίζει ο Bérard, «μελέτησε τα γραπτά τους ή συναναστράφηκε με τους ναυτικούς τους και με τους σοφούς τους· ακριβώς χάρη σ' αυτούς τους θαλασσοκράτορες της σύγχρονης του ή της προγενέστερης Μεσογείου, χάρη στους Φοίνικες και σε μερικούς πλοηγούς ή τα ταξίδια τους, πήρε τη γενική εικόνα και τις λεπτομέρειες από τις οποίες συνέθεσε τους χάρτες των τοπίων του»¹⁰. Και για να ισχυροποιήσει την άποψή του, αυτός ο μεγάλος ελληνοιστής έκανε και ξανάκανε πολλές φορές θαλασσινά ταξίδια στους τόπους που αναφέρονται στο ποίημα: κυρίως από το 1906 ως το 1911 στις σικελικές, αλγερινές και μαροκινές ακτές, και από τον Ιούλιο ως το Νοέμβριο του 1912, συντροφιά με το φωτογράφο François Boissonnas, στο σύνολο των οδυσσειακών τοποθεσιών¹¹. Έμαθε από την επαφή με τους ναυτικούς να χρησιμοποιεί τις *Ναυτικές Οδηγίες*, αυτόν τον σύγχρονο «περίπλου», και με τον τρόπο αυτό απέκτησε τέτοια γνώση της θάλασσας και της Μεσογείου ώστε, εκτός από τα ελληνικά στο Collège de France, δίδαξε ιστορία και διπλωματία για δέκα χρόνια στη Ναυτική Σχολή. Παραγνωρισμένο σήμερα εξαιτίας της αμφιλεγόμενης έκδοσής του της *Οδύσσειας*, το έργο του Bérard δεν παύει να είναι θεμελιώδεις για ό,τι αφορά τη γεωγραφική, ιστορική και ναυτική γνώση της Μεσογείου στους ομηρικούς χρόνους.

Τελείως διαφορετική, αλλά όχι λιγότερο πρωτότυπη, είναι η προσέγγιση του Tim Severin. Αυτός ο γεωγράφος είναι γνωστός επειδή ηγήθηκε στην κατασκευή αντιγράφου ενός *curragh*, του δερμάτινου πλεύμενου πάνω στο οποίο ο άγιος Μπρένταν διέσχισε τον Ατλαντικό από την Ιρλανδία μέχρι τη Νέα Γη¹². Ο θαλασσοπόρος μας επανέλαβε στη συνέχεια μια παρόμοια εμπειρία με την *Αργώ*, ένα αντίγραφο, ή ένα υποτιθέμενο αντίγραφο, αρχαίου καραβιού μήκους πενήντα τεσσάρων ποδών όπως εκείνα της εποχής του Χαλκού. Αμέσως μετά αναπαρέστησε στα 1984¹³, με το κουπί και το πανί, το μυθικό ταξίδι των Αργοναυτών για την αναζήτηση του Χρυσόμαλλου Δέρατος. Αναπόφευκτα λοιπόν ήρθε αντιμέτωπος με τον δικό του τρόπο με εκείνο που ό ίδιος παρουσιάζει ως το πιο αρχαίο γεωγραφικό αίνιγμα του κόσμου: «Είναι η *Οδύσσεια* η διήγηση ενός πραγματικού ταξιδιού; Και σ' αυτή την περίπτωση, πού πήγε ο Οδυσσεύς;»¹⁴ Με το σκοπό αυτό, ο Tim Severin χρησιμοποίησε ξανά το ίδιο αντίγραφο της *Αργούς*, αφού γνώριζε τις ικανότητες και τους τεχνικούς περιορισμούς του. Και στα 1985 εφάρμοσε τις μεθόδους της ναυσιπλοΐας με το μάτι, από ακρωτήριο σε ακρωτήριο, τις οποίες είχε ακολουθήσει στο Βόσπορο και στη Μαύρη Θάλασσα, μιμούμενος τους Αρχαίους. Όμως χωρίς παιδεία ελληνοιστή και χωρίς ελληνοιστές στο πλοίο, προσηλώθηκε στην απόδειξη των ριψοκίνδυνων υποθέσεων του Paul Faure¹⁵ και τοποθέτησε, περιφρονώντας τις πιο στέρεες αρχαίες παραδόσεις, τους Κύκλωπες

στην Κρήτη, τον Αίολο και το βασιλείο του των ανέμων στη Γραμβούσα βορειοδυτικά της Κρήτης, τους γίγαντες Λαιστρυγόνες στο ακρωτήριο Ταίναρο, στην άκρη της χερσονήσου της Μάνης, στην Πελοπόννησο· και τα υπόλοιπα, με την ίδια λογική, στη θαλάσσια περιοχή που περιλαμβάνεται ανάμεσα στην Κρήτη και τη Θεσπρωτία, την τωρινή Ήπειρο. Παρόλο που η αποστολή του Tim Severin εξάπτει τη φαντασία λόγω της νέας αντίληψης που προσφέρει για τις τεχνικές και τις πρακτικές της ναυσιπλοΐας κατά την Εποχή του Χαλκού, τελικά αφήνει λίγα πειστικά διδάγματα για την πραγματικότητα και τη σημασία των ταξιδιών του Οδυσσέα, αν βέβαια έχει κάποια σημασία η περιγραφή των διαδρομών που πράγματι ακολούθησε ένας ήρωας εποποιίας.

Πώς ύστερα απ' όλα αυτά, μετά από τέτοια κατορθώματα, να τολμήσουμε να σχεδιάσουμε μια αποστολή που φιλοδοξεί να ανανεώσει για άλλη μια φορά την αντίληψή μας για την *Οδύσσεια*; Διότι η ερώτηση παραμένει πάντα ως αντικείμενο συζήτησης: πρέπει να θεωρήσουμε την *Οδύσσεια* αποκλειστικά σαν μια όμορφη ιστορία που διηγείται τις περιπέτειες ενός ήρωα ο οποίος επιστρέφει από έναν μακρινό πόλεμο, τις αρπαγές του και τις ληλασίες του, τα ταξίδια του και τα ναυαγία του, τις συναντήσεις του με τέρατα, σειρήνες και γίγαντες, τη σχέση του με μάγισσες, νύμφες και θεές; Ή σαν ένα μύθο που αφήνει επίσης, μέσα από τα επεισόδια της διήγησης, ενδείξεις αρκετά ακριβείς για τους τόπους των λιμανιών που έπιασε ο ήρωας και για τις ρότες που ακολούθησε, για τα επάκτια γνωρίσματα και σημάδια που ανακάλυψε, για το χρόνο που χρειάζεται για να πάει από το ένα λιμάνι στο άλλο; Για τα ρεύματα και τις δίνες που χαρακτηρίζουν τη μια ή την άλλη θαλάσσια ζώνη, για τις καταιγίδες, τις μπόρες και τις άπνοιες που πρέπει να φοβάται κανείς ανάλογα με τις εποχές του έτους; Θα έπρεπε τότε να αναρωτηθούμε αν τέτοιες ενδείξεις πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως διδάγματα κρυπτογραφημένα, ως πληροφορίες κωδικοποιημένες τις οποίες οι έμπειροι πλοηγοί, οι αρχηγοί εμπορικών ή πολεμικών αποστολών είναι οι μόνοι που μπορούν να αποκρυπτογραφήσουν, οι μόνοι που μπορούν να τις εκμεταλλευτούν – κατά κάποιο τρόπο το προφορικό ανάλογο, των δικών μας παλαιών πορτολάνων που με την εικόνα διατηρούσαν στη μνήμη τον ζωντανό λόγο των γέρον καπεταναίων. Πώς, με λίγα λόγια, να ορίσουμε μέσα στην *Οδύσσεια* τι αναλογεί από τη μια στο μύθο και στην ευχαρίστηση της διήγησης, από την άλλη στις παρατηρήσεις και στις θετικές γνώσεις;

Και πώς να τολμήσουμε να ανοίξουμε, χωρίς να τρέμουμε, το ίδιο το κείμενο του ποιήματος, όποιος κι αν είναι ο δημιουργός, ο Όμηρος ή κάποιος άλλος, ώστε να το αποκρυπτογραφήσουμε στη θάλασσα, απέναντι από τις τοποθεσίες που αναφέρει ή που θεωρείται ότι αναφέρει;